

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A.A.BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

SERHAT SAMİ OĞLU AKTAŞ

**AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ ƏLAQƏLƏRİNDƏ GƏNCƏ
ŞƏHƏRİNİN YERİ (1991–2013-CÜ İLLƏR)**

İxtisas: 5502.01 – “Ümumi tarix”

**Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2015

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin “Ümumi tarix” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Tarix üzrə elmlər doktoru, professor

H.H. Sadıqov

Rəsmi opponetlər:

Tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

H.C.Əlibəyli

N.N.Məmmədzaadə

Aparıcı təşkilat:

**Bakı Dövlət Universitetinin
«Azərbaycan tarixi» (humanitar
fakültələri üzrə) kafedrası**

Müdafiə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun nəzdində 5503.02 – “Vətən tarixi”, 5502.01 – “Ümumi tarix”, 5507.01 – “Beynəlxalq münasibətlər tarixi” və 5509.01– “Tarix-şünaslıq, mənbəşünaslıq və tarixi tədqiqat üsulları” ixtisasları üzrə tarix üzrə elmlər doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.161 Dissertasiya Şurasının “_29_”_06_ 2015-ci il tarixli iclasında saat ____ keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivində tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_”_ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru:

C.Ə.Bəhramov

I. DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası milli tarixşünaslıq elmi qarşısında yeni vəzifələr qoydu. 1991-ci ildən beynəlxalq hüququn tamhüquqlu subyektinə çevrilən Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri olan dövlətlərarası əlaqələrin araşdırılmaların tədqiqi elmi və siyasi zərurətə çevrildi.

Millətlər və xalqlar arasında meydana gəlmiş hərtərəfli ünsiyyət və əlaqələr problemi bəşəriyyət qarşısında çox vacib bir məsələ və tarixi zərurət kimi həmişə dayanmışdır. Və zaman keçdikcə, dövrən və siyasi mühit dəyişdikcə bu problem daha da genişlənmiş, hətta qardaş xalqların daha da yaxınlaşması istiqamətində əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Odur ki, insanlıq tarixinin inkişaf mərhələlərinin təməl daşı kimi xalqlar və dövlətlər arasında zaman-zaman yaranaraq formalaşmış və inkişafda olan qarşılıqlı münasibətlər insan həyatının bütün sahələrini əhatə edən problemlərin həll edilməsi istiqamətində əsas amillərdən biri olmuş və gələcəkdə də bu mövqeyini saxlamaqda davam edəcəkdir.

Yuxarıda sadalanan bu amillər XX yüzilliyin sonuncu onilliyində beynəlxalq aləmdə gedən geosiyasi dəyişikliklər zamanı Azərbaycan xalqının da özünə doğma olan türkdilli xalqlarla daha da yaxınlaşması və ümumtürk birliyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində çox ciddi rol oynamış, oynamaqda davam edir və oynayacaqdır. Belə ki, Azərbaycanın milli xarici siyasət konsepsiyasında xarici dövlətlərlə, eləcə də, Türkiyə Cümhuriyyəti ilə ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin yaradılması və inkişaf etdirilməsi bir daha təsdiq edirdi ki, Ümummillər lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin xarici siyasət xətti Azərbaycan xalqının milli maraqlarının qorunması və dövlətin beynəlxalq əlaqələrinin və qardaş ölkələrlə, xüsusən də Türkiyə ilə qardaşlıq münasibətlərinin gücləndirilməsinə xidmət etmişdir. Hətta ulu öndər, dahi lider Heydər Əliyev 2000-ci il 11 iyul tarixində Bakıda Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Ə.N. Sezəri qəbul edərkən öz çıxışında belə qeyd etmişdir: “Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikası arasında dostluq, qardaşlıq və geniş əməkdaşlıq əlaqələri dərin köklərə malikdir. Ancaq Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra bu əlaqələr sürətlə inkişaf edibdir. Əlaqələrimiz o qədər yaxındır ki, biz bir-birimizi ayrı bir dövlət – xalq kimi hiss etmirik”¹.

Nəzərə alsaq ki, dünya sivilizasiyasının müasir inkişaf mərhələsi xalqlar və dövlətlərarası münasibətlərin bütün sahələrində əməkdaşlığın daha da dərinləşməsi və daha geniş sahələri əhatə etməsi ilə fərqlənməkdədir, onda Azərbaycan xalqının və dövlətinin türkdilli xalqlar və dövlətlərlə, əsasən də

¹ Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev (1991-2001). I kitab. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2002, 180 s

Türkiyə ilə hərtərəfli beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi tarixi bir zərurət kimi meydana gəlmişdir. Onu da qeyd etməliyik ki, son illərdə dünyada baş vermiş siyasi proseslər, xüsusilə də «xalqlar həbsxanası» sayılan Sovet İttifaqının parçalanmasından sonra dünyada soyuq müharibənin başa çatması, bununla da, dünyada keyfiyyətə yeni beynəlxalq münasibətlər normalarının formalaşması və həmin proseslərin daha da dərinləşməsi üçün çox əlverişli şərait yaratdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iki ölkə arasında əlaqələrin mövcud vəziyyətini bu sözlərlə qiymətləndirmişdir: "Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri indi ən yüksək səviyyədədir. Bu əlaqələr strateji bir xüsusiyyət daşımaqda, dostluq, qardaşlıq prinsiplərinə əsaslanmaqdadır. Bizi bağlayan ünsürlər tarixi köklər, mədəni əlaqələr, bizim keçmişimiz və bugünkü siyasi maraqlarımızdır."¹

Ümumiyyətlə, qeyd etməliyik ki, Azərbaycan əsrin əvvəllərində bir kərə itirmiş olduğu müstəqilliyini məhz soyuq müharibənin başa çatması və SSRİ-nin dağılması ilə bərpa etdikdən sonra türkdilli dövlətlərlə, əsasən də Türkiyə ilə əməkdaşlığını genişləndirmiş, əlaqələr sisteminin bütün sahələrində bu fəaliyyətini genişləndirmişdir ki, nəticədə də bu proses təşkilati bir forma almışdır. Tədqiq edilən dövrə aid materiallar araşdırılarkən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan beynəlxalq aləmlə, eləcə də türkdilli dövlətlərlə və Türkiyə Cümhuriyyəti ilə quraraq davam etdirdiyi əməkdaşlıq işinin inkişaf etdirilməsini özünün xarici siyasət fəaliyyətinin əsas tərkib hissəsi kimi baxmaqdadır.

Azərbaycan suverenliyini bərpa edib müstəqil xarici siyasət yeritməyə başladıqdan sonra onun sənaye və mədəniyyət mərkəzləri hesab olunan şəhərləri də bu prosesdə yaxından iştirak etməyə başlamışdır. Bu baxımdan həm miqyasına görə, həm də iqtisadi və mədəni potensial baxımından respublikanın ikinci şəhəri olan Gəncənin Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələr fəaliyyətində xüsusilə iştirak etdiyinə şahidilik. Belə ki, respublikanın mühüm sənaye və təhsil müəssisələrindən, eləcə də elmi-mədəni ocaqlarından bir hissəsi məhz bu şəhərdə yaradılaraq inkişaf etdirilmişdir ki, bunlar da Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrinə öz töhfələrini vermiş və verməyə də davam edirlər. Onu da qeyd etməliyik ki, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Gəncə şəhərinin iqtisadi və mədəni potensialı xarici dövlətlər tərəfindən qiymətləndirilmiş və onların nəzər-diqqəti bu şəhərə yönəlmişdir. Odur ki, hazırda dünyanın bir çox ölkələrinin, xüsusən də Türkiyənin iri şirkətləri Gəncə şəhərinin iqtisadi və mədəni inkişafı ilə maraqlanaraq bu şəhərdə yerləşən iqtisadi və mədəniyyət müəssisələri ilə işgüzar əlaqələr qurmuşdur.

¹ Azərbaycan qəzeti – 2011, 28 iyul

Bütün bu yuxarıda qeyd etdiklərimiz və Ümummilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyev və İlham Heydər oğlu Əliyevin fəaliyyətləri ilə Azərbaycanın demokratik dünya birliyinə integrasiyası xətti, respublikanın bütün bölgələrində, o cümlədən nüfuzuna görə Respublikanın ikinci şəhəri olan Gəncədə gedən inkişaf Müstəqil Azərbaycan dövlətinin müstəqil iqtisadi və mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin rolu və yerini, elmi baxımdan araşdırılmasını tam zəruri etməkdədir.

Beləliklə, suverenliyini bərpa edən demokratik dünyaya integrasiya etdiyi və ətrafındakı bütün maneələrin dəf olunduğu tarixi bir dövnmədə xalqımızın, dövlətimizin, eləcə də bu tarixi inkişafda iştirak edən ayrı-ayrı sənaye və mədəniyyət mərkəzlərinin tarixinin öyrənilməsi üçün çox əlverişli və geniş imkanlar yaranmışdır. Yaranmış bu tarixi şəraitdən faydalı olaraq istifadə edib, xalqın və dövlətin tarixinin obyektiv olaraq yenidən araşdırılıb analiz edilməsi, böyük məhrumiyyətlər bahasına əldə etdiyimiz müstəqilliyi daha da möhkəmləndirərək qoruyub saxlamaq üçün düzgün nəticələr əldə edilməsi indiki zamanda tarixçi alimlər qarşısında duran mühüm vəzifədir və bu bizim hüququmuzdur, bunun yerinə yetirilməsi isə bizim vətəndaşlıq borcumuzdur.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. Mövzunun əhatə etdiyi 1991-2013-cü illər Azərbaycan xalqının həyatında çox mühüm və mürəkkəb bir dövr olmuşdur. Belə ki, həmin dövr Sovet İttifaqının dağılması ilə Azərbaycanlıların bir əsrin içərisində ikinci dəfə müstəqilliyə qovuşması ilə əlaqədar meydana çıxmış problemlərin həlli məsələlərinin – yəni Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq aləmdə müstəqilliyinin tanınması, müstəqil beynəlxalq fəaliyyətin qurularaq inkişaf etdirilməsi və daxildə dağılmış iqtisadiyyatın yenidən, sinergetik şəkildə bərpa edib inkişaf etdirilməsi, eləcə də mənəvi dəyərləri saxlayıb mədəniyyətin və təhsilin demokratik dünya tələbləri əsasında inkişaf etdirilməsi çox səciyyəvi xarakter daşımışdır. Bu vaxt beynəlxalq fəaliyyət üzrə Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran prioritet məsələlərdən biri və demək olar ki, başlıcası bütün sahələrdə türkdilli dövlətlərlə - əsasən də Türkiyə Cümhuriyyəti ilə əlaqələr yaradaraq inkişaf etdirmək olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstəriləni kimi, Azərbaycan dövlətinin tədqiq olunan illərdə beynəlxalq fəaliyyət prosesində respublikanın ayrı-ayrı şəhərləri də mühüm rol oynamışdır ki, məhz Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrində Gəncə şəhərinin də yeri böyük olmuşdur və araşdırmanın dolğun və elmi mənzərəsini yaratmaq üçün tədqiq olunan dövrlərdən əvvəlki illərdə də Gəncə şəhərinin iqtisadi və mədəni potensialı haqqında yığcam şəkildə araşdırma da aparılmışdır.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Qeyd etmək lazımdır ki, bizim müraciət etdiyimiz bu mövzu indiyədək müstəqil olaraq araşdırma obyektini kimi götürülməmişdir. Bu baxımdan bizim müraciət etdiyimiz mövzunun və

problemin araşdırılaraq öyrənilməsi xüsusi vacibliyi ilə fərqlənməkdədir. Qeyd edilməlidir ki, tədqiq etdiyimiz mövzunun tarixşünaslığının öyrənilməsində biz bəzi çətinliklərlə qarşılaşdıq. Belə ki, Azərbaycan və onun ikinci böyük şəhəri olan Gəncə mövzunun əhatə etdiyi dövrə kimi SSRİ-nin tərkibində olmuş, odur ki, bir sıra təsirlər və təqiblər altında inkişaf etmişdir.

Müraciət etdiyimiz mövzunun tarixşünaslığını təhlil edərkən məlum oldu ki, istərsə tədqiq etdiyimiz dövrdə, istərsə də bu dövrə kimi Gəncə şəhəri respublikanın ikinci şəhəri kimi ölkənin ictimai-siyasi həyatında çox böyük rol oynamışdır. Onu da qeyd etməliyik ki, hələ sovet dönməindən bəri Gəncədə fəaliyyət göstərən sənaye, elmi və təhsil mərkəzləri dünyanın bir sıra ölkələri ilə dolayısı ilə də olsa əlaqələrdə olmuş, lakin tədqiqatçılar bu məsələnin araşdırılması istiqamətində heç bir iş görməmişlərdir. İndi isə Azərbaycanın digər şəhərləri kimi Gəncənin də tarixinin, eləcə də Azərbaycan dövlətinin digər ölkələrlə iqtisadi və mədəni əlaqələrindəki iştirakı tarixinin araşdırılaraq öyrənilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmış və atılmaqdadır.

Qeyd etməliyik ki, XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində beynəlxalq aləmdə baş vermiş proseslərin nəticəsi olaraq, Azərbaycan da öz müstəqilliyini bərpa etmişdir ki, bu da onun sonrakı müstəqil inkişafını təmin etmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası xarici əlaqələr sistemini də formalaşdıraraq inkişaf etmişdir. Mövcud dissertasiya işində Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin yeri məsələsi ön plana çəkilir ki, gələcəkdə də həmin əlaqələrin daha yüksək səviyyədə qurulması üçün tədqiqata cəlb olunması Azərbaycan tarixşünaslığı qarşısında duran ən vacib məsələlərdəndir. Ona görə də mövcud dissertasiya işi bu biliklərin gələcək fəaliyyət üçün ötürülməsi istiqamətində demək olar ki, Azərbaycan tarixşünaslığında ilk cəhdlərdən biridir.

Dissertasiya işi yazılarkən Türkiyə və digər xarici dövlətlərdən olan müəlliflərin Azərbaycanın müstəqilliyi və onun digər dövlətlərlə əlaqələri haqqında yazmış olduqları elmi əsərlərə¹ müraciət olunmuş və onların içərisindən seçilmiş bəzi nümunəvi əsərlərin təhlili verilmişdir.

¹ Aydın Selim. Eğitime tarihi bir bakış. İzmir: Nil Yayınları, 1993; Atmaca Tayfun. Yirminci yüzyılın sonunda Azerbaycan ve Türkiye münasibetleri (1993-1999). Ankara: Platin Yayınları, 2005; Aslanlı Araz. Haydar Əliyev dönemi Azerbaycanın dış politikası. Ankara: Platin Yayınları, 2005; Avşar Zakir. Yeni bir yüzyıla doğru Türkiye ve türk cümhuriyetleri ilişkileri. Ankara: Vadi Yayıncılık, 1994; Baskın Oran. Türk dış politikası. Kurtuluş savaşından bugüne. Olgular, bilgiler, yorumlar. 2 cildde, 1 c. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007; Çay Abdulhaluk Kafkasiyadaki gelişmeler ve Türkiye// Yeni Türkiye sayı 16, 1997, s. 15-33; Demir Ali Faik. Türkiyenin Güney Kafkasiyaya yönelik politikası. Türk dış politikasının analizi. İstanbul: DER Yayınları, 2004; Kalafət Yaşar. Aslanlı Araz. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri. XXI yüzyılda Türk dış politikası. Ankara: ASAM Yayınları, 2006. Polat Ahmet. Azerbaycan. İstanbul: Makro müşavirlik Yayınları, 2001; Аббасбейли А. Аббасбейли Э. Гейдар Алиев и мировая политика. Баку: Нурлан, 1997; Гусейнов Р.А. Геополитический треугольник Азербайджан-Турция-Израиль к вопросу стратегического партнерства. Дис...канд.полт.наук. Аз.Инст. по праву человека. Баку: 2006 və s.

Qeyd etməliyə ki, mövcud dissertasiya işi yazılana qədər Azərbaycan tarixşünaslığında Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin yeri məsələsinə dair heç bir tədqiqat işi həsr olunmamışdır. Azərbaycanın türkdilli dövlətlərlə əlaqələr tarixinə dair bir sıra əsərlər¹ yazılmasına baxmayaraq, Azərbaycanın Türkiyə ilə sırf iqtisadi və mədəni əlaqələrinin tədqiqi ilə bağlı isə bir neçə fəlsəfə doktoru dissertasiyası, monoqrafiya və elmi məqalə² çap olunmuşdur. Lakin onu da qeyd etməliyə ki, tədqiq həllini üzərimizə götürdüyümüz problemi araşdırarkən yuxarıda qeyd edilmiş elmi əsərlərə müraciət edilmişdir. Elmi məlumatlar nəzərdən keçirilmişdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici əlaqələr sahəsində fəaliyyətinin əsasının qoyulması və inkişaf etdirilməsinin konkret və faktiki materiallar əsasında təhlili sahəsində Azərbaycanın tarixçi alimlərinin yazmış olduqları elmi əsərlər çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə əsərlərə diqqətlə yanaşsaq, məlum olar ki, Y.Mahmudovun “Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi”³ adlı əsəri bu istiqamətdə Azərbaycan tarixşünaslığında çox diqqətəlayiqdir. Müəllifin bu əsərində müstəqillikdən sonra Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyətinin formalaşması və dünya birliyinə inteqrasiyası prosesləri çox yüksək səviyyədə təhlil edilmişdir.

Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər tarixinin, eləcə də türkdilli ölkələrlə əlaqələri tarixinin öyrənilməsi istiqamətində Ə.Əhmədovun “Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə (Türkdilli dövlətlərlə əlaqələr. XX əsrin 90-cı illəri)” adlı monoqrafiyası müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycanın türkdilli ölkələrlə xarici əlaqələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi məsələləri müxtəlif mənbələrdən toplanaraq elmi dövriyyəyə cəlb edilmiş materiallar əsasında araşdırılaraq tədqiq olunmuşdur. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının

¹ Əhmədov Ə.X. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə (Türkdilli dövlətlərlə əlaqələr. XX əsrin 90-cı illəri). Bakı: Elm-təhsil, 2009; Yənə onun. Azərbaycanın türkdilli ölkələrlə münasibətlərinin genişlənməsində Heydər Əliyevin rolu // Dırçəliş – XXI əsr, 2004, № 74-75, s. 244-248; Yənə onun. Ümumtürk mədəniyyətinin qorunması və qarşılıqlı inkişafında TÜRKSOY-un rolu // ADPU-nun Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2006, № 4, s. 436-439; Haqverdiyeva G. Türk dünyası inteqrasiya prosesləri // Qanun, 2001, № 11-12; Səfərov P.Ş. Azərbaycan Respublikası Rusiya, İran və Türkiyənin geosiyasi maraqlarında. Bakı: Elm və təhsil, 2011; Səmədov D.A. XX əsrin 90-cı illərində Azərbaycan-Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri. Gəncə: Gəncə poliqrafiya, 2004; və s.

² Abdullayev M. Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri. Bakı: Mütərcim, 1997; Yənə onun. Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələri yeni mərhələdə // Azərbaycan tarixi üzrə məruzələr məcmuəsi. Bakı: 1997; Yənə onun. Sovet-Türkiyə iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əlaqələrində Azərbaycanın iştirakı (1971-1991). Tar.elm.nam... almaq üçün təqdim edilmiş disser.avtoferatı. Bakı, 1994; Cahangirli C. Müasir dövrdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri. Bakı: Araz, 2006; Hüseynov E.G. Azərbaycan Respublikasının Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri (1991-1995-ci illər). Tar. Elm.nam. alimlik dər.almaq üçün təqd.olunmuş dissertasiya. Bakı, 2000; Hüseynova F. Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət). Bakı: Nurlan, 2007; Məmmədov G. Türkiyə ilə əməkdaşlıq və dostluq münasibətləri haqqında (Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti, 29 iyul, 1989; Səmədzadə Z. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri // İqtisadiyyat və həyat, 1991, s. 3-11 və s.

³ Mahmudov Y.M. Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya tarixi. Bakı: Azərnaşr, 2009

türkdilli ölkələrlə müstəqil əlaqələrinin kompleks şəkildə öyrənilməsi sahəsində Azərbaycan tarixşünaslığında yazılmış olan bu ilk əsərdə adı gedən problemlər respublika səviyyəli ümumi materiallar əsasında təhlil edilmişdir. Mövcud dissertasiya işinin mövzusu olan Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin iştirakı məsələsinə demək olar ki, toxunulmamışdır. S.Ruintənin nəşr etdirdiyi monoqrafiya¹, Azərbaycan Respublikasının türkdilli ölkələrlə siyasi münasibətlərinə həsr olunmuşdur. Belə ki, bu əsərdə Azərbaycanın Türkiyə ilə nə iqtisadi, nə mədəni əlaqələrinə, nə də ki həmin əlaqələrdə Gəncə şəhərinin iştirakı məsələsinə dair heç bir məlumat yoxdur. Monoqrafiya, iki dövlət arasındakı əməkdaşlıq prosesinin səviyyəsinin öyrənilməsi sahəsində çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında müasir dövrdə mövcud olan siyasi əlaqələrin təhlili C.Cahangirlinin “Müasir dövrdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri” adlı əsərində² öz əksini dolğun tapmışdır. Belə ki, bu əsərdə iki qardaş dövlət arasında müstəqillikdən sonra inkişaf etdirilməkdə olan ümumi, əsasən də siyasi əlaqələrin təhlili konkret və faktiki materiallar əsasında öz əksini tapmışdır. Bu əsərdə araşdırılan məsələlər üzrə konkret nəticələr əldə olunmasına baxmayaraq, tədqiqatımıza dair konkret bir məsələnin öyrənilməsinə dair heç bir təhlil verilməmişdir.

Dissertasiya mövzusunun araşdırılması istiqamətində xüsusi maraq doğuran elmi əsərlərdən biri də E.Hüseynovun tarix elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün müdafiə etdiyi “Azərbaycan Respublikasının Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri (1991-1995-ci illər) adlı dissertasiya əsəridir”³. Beş illik bir vaxt ərzində iki dövlət arasındakı əlaqələr tarixinə həsr olunmuş bu dissertasiya işində iki qardaş ölkə arasında iqtisadi və mədəni əlaqələrin yaradılması və onun inkişafının, birinci mərhələsi faktiki materialları əsasında təhlil edilmiş, həmin əlaqələrin istiqamət və mahiyyəti müəyyənləşdirilmişdir. Bu dissertasiya işində bizim tədqiqata cəlb etdiyimiz mövzu barəsində konkret heç bir yazı öz əksini tapmasa da, dissertasiyanın yazılmasında, onun ideya və istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində, bəzi faktiki rəqəmlərlə tanış olunması sahəsində çox böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Dissertasiya işinin mənbə bazası. Qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqata cəlb etdiyimiz mövcud dissertasiya işi zəngin mənbəşünaslıq bazasına söykənməkdədir. Və iş yazılarkən müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş faktlar təhlil edilərək tənqidi surətdə elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Müstəqillikdən sonra Azərbaycan ilə Türkiyə arasında bağlanmış müqavilə və sazişlər-

¹ Ruıntən S. Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində. Bakı: Adiloğlu, 2005

² Cahangirli C. Müasir dövrdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri. Bakı: Araz, 2006

³ Hüseynov E. “Azərbaycan Respublikasının Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələri (1991-1995-ci illər) Bakı:2005

dən, imzalanmış bəyanat və protokoldan yetərincə istifadə edilmişdir. Hansı ki, bu sənədlər Azərbaycan Respublikasının müvafiq nazirlikləri, Gəncə şəhərinin hakimiyyət strukturlarının cari arxivlərində saxlanılırsa, digər bir hissəsi isə kütləvi mətbuat orqanlarında işıqlandırılmışdır. Bu sənədlər Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrinin təşkil edilməsi və həmin əlaqələrdə Gəncə şəhərinin iştirakı, bu əlaqələrin inkişafı və gələcək perspektivləri, qarşıya çıxan problemlərin aşkarlanması istiqamətində xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiq edilən dövrdə Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrin və həmin əlaqələrdə Gəncə şəhərinin iştirakı məsələsinin araşdırılaraq öyrənilməsi üçün Azərbaycan Respublikası MDTA və onun Gəncə filialında¹, Azərbaycan Respublikası MM-nin «Beynəlxalq əlaqələr» şöbəsinin arxivinin², Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin cari arxivinin³, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin cari arxivinin⁴, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin cari arxivinin, eləcə də həmin nazirliyin «Beynəlxalq əlaqələr» şöbəsinin cari arxivinin⁵, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin cari arxivinin⁶, Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqının cari arxivləri⁷ fondlarında saxlanan materiallar təşkil edir. Dissertasiya işinin yazılaraq tamamlanması üçün əsas təsir mənbəyi olan və onun faktiki⁸ bazası rolunu oynayan mənbə Gəncə Şəhəri İcra hakimiyyəti nəzdində fəaliyyət göstərən təhsil, iqtisadiyyat⁹ mədəniyyət¹⁰ şöbələrindən illik hesabatları, Gəncə şəhərində fəaliyyət göstərən sənaye, mədəniyyət və təhsil müəssisələrinin cari arxivlərində¹¹ saxlanan materiallar və xarici əlaqələrlə bağlı illik hesabat materialları olmuşdur.

Tədqiqat işinin yazılaraq ərsəyə gəlməsində dövrü mətbuat: respublika

¹ ARMDTA, f. 411, s. 1, ARMDTA, GF; f. 12, s. 1, f. 34, s. 1., f. 101, s. 1., f. 34, s. 1., f. 101, s. 1., f. 146, s. 1., f. 106, s. 1., f. 150, s. 1., f. 242, s. 1., f. 278, s. 1., f. 279, s. 1., f. 344, s. 1., f. 361, s. 1.

² Azərbaycan Respublikası MM-nin «Beynəlxalq əlaqələr» şöbəsinin arxivi, f. 2941, s. 1, Türkdillli ölkələrlə əlaqələr üzrə iş qovluqları, 1990-2013-cü illər.

³ Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin cari arxivi. Türkdillli ölkələrlə münasibətlər üzrə iş qovluğu, 1991-2013-cü illər.

⁴ Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin cari arxivi. Xarici investorlarla iş üzrə qovluq, 1995-2013-cü illər.

⁵ Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi «Beynəlxalq əlaqələr» şöbəsinin cari arxivi. Türkdillli ölkələrlə əməkdaşlıq üzrə iş qovluğu, 1991-2013-cü illər., Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin cari arxivi, f. 42, s. 2.

⁶ Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin cari arxivi, f. 13, s. 7.

⁷ Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqının cari arxivi, 1990-2013-cü illər

⁸ Gəncə Şəhəri İcra Hakimiyyəti «Təhsil şöbəsi»nin cari arxivi. 1991-2013-cü illər üçün sənədlər qovluqları № 2-43

⁹ Gəncə Şəhəri İcra Hakimiyyəti «İqtisadiyyat şöbəsi»nin cari arxivi. 1991-2013-cü illər üçün sənədlər qovluqları № 3-41.

¹⁰ Gəncə Şəhəri İcra Hakimiyyəti «Mədəniyyət şöbəsi»nin cari arxivi. 1991-2013-cü illər üçün sənədlər qovluqları № 5-39.

¹¹ Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin (ADAU) cari arxivi, f. 1, s. 1., Azərbaycan Dövlət Texnologiya Universitetinin (ADTU) cari arxivi, f. 1, s. 1., C.Cabbarlı adına GDDT-in cari arxivi. 1990-2013-cü illər üçün iş qovluqları, Gəncə Dövlət Universitetinin (GDU) cari arxivi. Beynəlxalq əlaqələr üzrə iş qovluğu, 1991-2013-cü illər.

səviyyəli mətbuat orqanlarının¹ və Gəncə şəhərində nəşr olunan qəzet², eləcə də Gəncə şəhərində yerləşən sənaye, təhsil və mədəniyyət müəssisələrində işıq üzü görən mətbuat vasitələrinin³ səhifələrində öz əksini tapmış və internet saytlarında⁴, olan materiallar da çox mühüm rol oynamış və bu elmi tədqiqat işinin mənbə bazasının əsas faktlarından birinə çevrilmişdir.

Tədqiqi ilə məşğul olunan problemin araşdırılmasında Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin də materialları xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Belə ki, Statistika Komitəsinin nəşr etdirdiyi külliyyatlardan⁵ geniş istifadə olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin rolunun tədqiq edilərək öyrənilməsində Türkiyədə işıq üzü görən mətbuat orqanlarından «Zaman» qəzetinin⁶ və başqalarının materiallarından əhəmiyyətli dərəcədə istifadə olunmuşdur.

¹ «Azərbaycan» qəzeti, 1991-2013-cü illər., «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1991-2013-cü illər.

² «Gəncənin səsi» qəzeti, 1991-2013-cü illər (qəzet 1953-cü ildən 1989-cu ilədək «Kirovobad Kommunisti» adlanmışdır).

³ «Kadr uğrunda» qəzeti, (ADAU-nin orqanı) 1991-2009-cu illər.; Vəliyev İ., Muxtarov G. Heydər Əliyev və Türk dünyası. Bakı: AzAFM, 2003, 89 s.; «Çağ Öyrətim İşlətmələri» AŞ-nin Azərbaycan təmsilçiliyi Baş İdarəsinin cari arxiv. 1994-2013-cü illərdə fəaliyyət üzrə sənədlər qovluqları № 1-57.

⁴ <http://www/science.gov.az/index.htm>. <http://www.aliyevheritage.org/tk/4610295.html>; <http://www.azerbaijan.ne> <http://www.az.az>; www.nifa.gov.az; <http://www.respublika.ne>. <http://www.az.az>; www.gencetirközelliseyi.com; <http://www.geneninsesi.com/?p=108&more=108>; <http://www.Haberler.com/qaziantep-e-yeni-kardeşler-4078451-haber/>; <http://mf.gov.az/images/stories/ikiterefli%20münasibetler/Avropa/Türkiye.pdf>; <http://www.atib.az>. (2011); [http://www.gün.az/inter/15000\(2011\)](http://www.gün.az/inter/15000(2011)); <http://www.Milli.az> (2011); <http://abc.az/ne> <http://www.2811.2011.59965.html>; <http://mismark.az/ne> <http://www.a-77611.htm>; <http://www.dorap.com.tr/dosyalar/Dorap-Tr.pdf>; <http://www.genceinformasiya.com>; <http://www.showhaber.com/firat-universitesi-ile-azerbaycan-gence-aqrar-universitesi-arasinda-isbirligi-haber-622388h.htm>; <http://www.haberler.com/igdir-universitesi-ile-azerbaycan-gence-aqrar-4169945-haber/>; <http://www.egitim.com.ua/index.php/okullar/140-karde-okul-projesi>; <http://www.baka.org.tr/baki-azerbaycan=2020-gedecege-bakış-konfransında-H1040.html>; <http://www.sonhaber.com.tr/güncel-haberler/izmir-gence-seheriyle-kardeş-kent-oluyor-h.42.html>; <http://www.haberler.com/Ankara-gence-ilişkililer.h83.html>; <http://haber.starqazete.com/maqazin/ferhat-goçerden-azerilere-unutulmaz-birgece/haber-751537>; <http://www.sabah.com.tr/Günaydın/maqazin/2013/05/07/ferhat-gocer-binlerce-azeriyi-gösterdi>; <http://www.ganca.az/az.news>; www.ganca.az; <http://Yalquzaqq.com.Tarih:9okt2012/YorumlarKapalı>; <http://www.haber.com.türkcce-9-ülkeyi-teatroyla-buluşturacak-4522977-haber/>; <http://www.milli.az/news/culture/184027.html>; <http://president.az/artikles/10858>; <http://www.gencekitab.az/shtmi>.

⁵ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 1995-ci il üçün məlumat kitabı. Bakı: Səda, 1996, 385 s.; Azərbaycan Respublikasında müştərek və xarici müəssisələrin fəaliyyətinin əsas göstəriciləri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı: Səda, 1998, 180 s.; Azərbaycan Respublikasının türkdilli ölkələrlə ticarət əlaqələri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 1999, 364 s.; Azərbaycanın xarici ticarəti 1996-2000. Azərbaycan Respublika Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2001, 377 s.; Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2003, 251 s.; Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci il üçün məlumat kitabı. Bakı: Səda, 2001, 236 s.; Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2010-cu il üçün məlumat kitabı. Bakı: Səda, 2011, 241 s.

⁶ Çay Abdullaluk. Kafkasiyadakı gəlmələr və Türkiyə / Yeni Türkiyə, sayı 16, 1997, s. 15-33; "Milliyet" qəzeti, 1991-2013-cü illər (Türkiyə); Zaman qəzeti, 1995-2013-cü illər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri 1991-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə xarici iqtisadi və elmi-mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin yerini və rolunu müəyyən etməklə yanaşı onun tarixini tədqiq edərək yazıb bu sahədə buraxılmış elmi boşluğu doldurmaqdan ibarətdir. Müraciət etdiyimiz problemin bu gün Azərbaycan tarixşünaslığı üçün çox aktual olduğunu və bu problemin xüsusi olaraq tədqiq edilib öyrənilmədiyini və tarix elmi qarşısında qoyulmuş müasir tələblər nəzərə alınaraq bu mövzunun araşdırılaraq öyrənilməsində bir sıra məsələlərə ciddi nəzər yetirilərək tədqiqat məqsədi ilə göstərilən məsələlərin həlli qarşıya mühüm və xüsusi məqsəd formasında qoyulmuş və məlum məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı elmi vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Müstəqillikdən sonra Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq fəaliyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini və xarakterini işıqlandırmaq;

- Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dünya birliyinin suveren subyekt kimi dünya birliyindəki təbii-coğrafi mövqeyini açıqlamaq;

- Gəncə şəhərinin iqtisadi və mədəni potensialını Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrində, xüsusən də Türkiyə Cümhuriyyəti ilə əlaqələrində onun yerini müəyyənləşdirmək;

- Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə təhsil və elm sahəsindəki əlaqələrində Gəncə şəhərinin iştirakı məsələsini konkret faktlar əsasında işıqlandırmaq;

- Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə mədəni sahədəki əməkdaşlığında Gəncə şəhərinin iştirakı məsələsinin müəyyənləşdirilməsi və s

Tədqiqatın metodoloji əsası: Bizim tərəfimizdən işlənərək tamamlanmış mövcud tədqiqat işinin metodoloji əsasını tarix elmində ümumən qəbul olunmuş elmi metod və tarixi hadisələrə obyektiv yanaşma prinsipi təşkil etməkdədir. Bu tədqiqat işində Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin iştirakı tarixinin müxtəlif məsələlərinə həsr edilmiş elmi tədqiqat işlərinin nəticələri, onun inkişaf perspektivləri və problemləri haqqında nəzəri müddəalar cəmləşdirilərək sistemləşdirilmişdir.

Onu da qeyd etməliyik ki, mövzuya aid ilkin mənbələrdən götürülmüş materiallar müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş və həmin materiallara tənqidi yanaşılmışdır. Eləcə də tarixi həqiqətlər obyektiv şərhləndirilmiş, elmi nəticələr əldə edilib ümumiləşdirilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı tədqiqat işinin yazılmasında müasir beynəlxalq münasibətlərə aid olan nəzəriyyə və tədqiqat işlərinə də müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Mövcud tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq Azərbaycan

Respublikasının Türkiyə ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin iştirakı məsələsinə kompleks şəkildə yanaşılmışdır. Belə ki, Gəncə respublikanın həm böyüklüyünə görə, həm də mədəniyyət mərkəzi kimi ikinci şəhəri olaraq Azərbaycanın beynəlxalq fəaliyyətində iştirak edə bilər. Artıq Türkiyə başda olmaqla dünyanın bir çox dövlətləri Gəncə şəhəri ilə iqtisadi və mədəni sahədə əməkdaşlıq edirlər. Qeyd edək ki, tədqiqatın elmi yeniliyi onun məqsəd və vəzifələri nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Və bunu aşağıdakı formada xarakterizə etmək olar:

- Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq Gəncə şəhərinin beynəlxalq iqtisadi və elmi-mədəni əlaqələri dissertasiya çərçivəsində tədqiqata cəlb edilib;

- Azərbaycanın Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə beynəlxalq iqtisadi və mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin əhəmiyyəti hər bir sahə üzrə konkret faktlar əsasında araşdırılır;

- dissertasiya işində ilk dəfə olaraq Gəncə şəhərində yerləşən sənaye və təhsil müəssisələrinin xarici əlaqələr coğrafiyası konkret faktlar əsasında şərh edilir;

- ilk dəfə olaraq Gəncə Dövlət Universitetinin, Azərbaycan Aqrar Universitetinin, Azərbaycan Texnologiya Universitetinin və Gəncə şəhər Təhsil Şöbəsinin xarici əlaqələri əsasən də Türkiyə dövləti ilə əlaqələri təhlil edilərək araşdırılır;

- İlk dəfə olaraq Gəncə şəhərinin Türkiyənin şəhərləri ilə dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq əlaqələri elmi əsaslarla tədqiqata cəlb olunur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiyada öz əksini tapmış elmi və nəzəri yekunlar tədqiqat vasitəsilə təhlil olunmuş materiallar və ümumiləşdirmələr Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətində, beynəlxalq əməkdaşlıq proseslərinin təhlili və tədqiqi sahəsində, elmi tədqiqat işlərinin aparılması sahəsində, ümumtürk birliyinin daha da möhkəmləndirilməsi və ümumtürk mədəniyyətinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsinin yollarının müəyyənləşdirilməsi sahəsində istifadə edilə bilər və edilməlidir:

- Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyəti, əsasən də türkdilli ölkələrlə münasibətlər tarixinin, eləcə də bu istiqamətdə yazılacaq ümumiləşdirici tədqiqat əsərlərinin yazılmasında;

- Gəncə şəhərinin tarixinin yazılmasında;

- Türkdilli dövlətlərin tarixinin öyrənilməsi və tədqiqinə dair ümumiləşdirici əsərlərin yazılmasında;

- Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlər tarixinin yazılmasında;

- beynəlxalq əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsində;

- iqtisadi integrasiyanın daha da dərinləşdirilməsi istiqamətindəki fəaliyyətində;
- humanitar və mədəni əlaqələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi sahəsində;
- ali məktəblərin tarix, beynəlxalq münasibətlər və şərqşünaslıq ixtisarlardakı tədris işində;
- türkdilli xalqların və dövlətlərin tarixinə dair seçmə kursların hazırlanmasında;
- Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq fəaliyyət proqramlarını həyata keçirən bütün təşkilatların fəaliyyətlərində və s.

Dissertasiya işinin aprobasiyası. Dissertasiya Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Gəncə Dövlət Universitetinin «Ümumi tarix» kafedrasında hazırlanmış, müzakirə olunmuş və müdafiəyə məsləhət görülmüşdür. Tədqiqatın məzmunu və əsas ideyaları müəllifin çap etdirdiyi 11 məqalə (o cümlədən 2 məqalə xaricdə) 3 beynəlxalq, 2 respublika əhəmiyyətli konferanslarda öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, beş yarım fəsil, bir yarım başlıqdan, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından əlavə də əlavədən ibarətdir.

II. DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin girişində müraciət olunmuş mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tarixi-xronoloji çərçivəsi göstərilir, mövzunun öyrənilmə dərəcəsi araşdırılır, araşdırmanın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, mənbə bazası təhlil edilir, nəzər-metodoloji bazasının icmalı verilmişdir. Girişdə, həmçinin, əldə olunan elmi yeniliklər verilmiş, tədqiqatın elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti qeyd edilir, tədqiq olunması və quruluşu haqqında məlumat verilir.

“Azərbaycan-Türkiyə: əlaqələr tarixinə baxış” adlanan birinci fəsildə Azərbaycanın Türkiyə ilə əlaqələr tarixinə qısaca da olsa, müxtəlif aspektli baxış keçirilmişdir. Bu baxış əsasən XX əsrin əvvəllərindən 90-cı illərə qədər olan bir dövrdə olan proseslərin incələnməsinə həsr olunmuşdur.

Qeyd edək ki, XX əsrin ikinci onilliyində, birinci dünya müharibəsinin nəticəsi olaraq rus imperiyasının dağılması ilə özünün suverenliyini qazanmış və Şərqdə ilk demokratik cümhuriyyət yaratmış Azərbaycan xalqı bu müstəqilliyi qoruyub saxlamaq və daha da inkişaf etdirmək üçün beynəlxalq birliyi aparıcı gücləri ilə, əlavə də özünə daha yaxın olan, dünyada özünəməxsus söz sahibi olan Türkiyə ilə əlaqələr yaratmışdır. Bütün bu hərəkətlərin həyata keçirilməsində əsas məqsəd isə yaratmış olduğu

demokratik qurumu qoruyub saxlamaq olmuşdur. Bu kontekstdən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət kimi Türkiyə ilə diplomatik və siyasi münasibətlər yaratmış və bu müstəqilliyin qorunub saxlanması üçün qardaş ölkənin hərbi və siyasi potensialından səmərəli olaraq istifadə etməyə çalışmışdır. Bu siyasət isə şübhəsiz ki, gənc Azərbaycan dövlətinin milli mənafeyinin təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilmiş bir fəaliyyət olmuşdur.¹

Daima Azərbaycanın müstəqilliyini arzulayan Türkiyə və onun xalqı 1918-ci ildə əldə edilmiş fürsətdən dərhal istifadə edərək Azərbaycan hökumətinin istəyi ilə onun ərazilərini daşnak-bolşevik qüvvələrindən təmizləmək üçün həm hərbi, həm də canlı qüvvə ilə köməklik göstərmişdir. Azərbaycan xalqına və onun qurmuş olduğu dövlətə daima xüsusi hörmətlə yanaşan Türkiyə bütün zamanlarda Azərbaycanın haqq işinə sayğı göstərmiş, beynəlxalq aləmdə onun dayağı kimi çıxış etməklə bütün problemlərinin həlli üçün yaxından köməklik göstərmişdir. Çünki suverenliyini qoruyub saxlamaq üçün Azərbaycana şübhəsiz ki, beynəlxalq aləmdə öz sözü ilə tanınan bir güc lazım idi ki, bu da Türkiyə oldu. Ona görə də Azərbaycan Türkiyə ilə dostluq və qardaşlıq telləri əsasında hərtərəfli münasibətlər qurmağa çalışmışdır. Ona görə də Azərbaycan arzularını reallaşdırmaq üçün bütün mövcud imkanlardan istifadə etməyə çalışmışdır. Öz növbəsində isə Türkiyə tərəfi Azərbaycanın taleyi ilə maraqlanmışdır. Belə ki, Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu olan M.K.Atatürk 1933-cü ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasının onuncu ildönümü münasibəti ilə çıxış edərkən belə demişdir: “Bu gün Sovet İttifaqı bizim dostumuz, qonşumuz və müttəfikimizdir. Bu dostluğa ehtiyacımız vardır. Sabah nə olacağını bu gün heç kim müəyyən edə bilməz. Nəinki, Osmanlı kimi, Avstriya-Macaristan kimi parçalana bilər, kiçilə bilər. Bu gün əlində bərk-bərk tutduğu millətlər qonşularından qaça bilərlər. O zaman Türkiyə nə edəcəyini bilməlidir. Bizim bu dostumuzun idarəçiliyi altında dili bir, dini bir, məhiyyəti bir qardaşlarımız vardır. Onlara sahib çıxmağa hazır olmalıyıq. Hazır olmaq yalnız o günü gözləmək deyildir. Hazırlaşmaq lazımdır. Millətlər buna necə hazırlaşır. Mənəvi körpüləri əsas tutaraq dil bir körpüdür: Tarix bir körpüdür... köklərimizə enməli və zəngin tariximiz içində bütövləşməliyik. Onların bizə yaxınlaşmasını gözləmədən özümüz onlara yaxınlaşmalıyıq”².

Onu da qeyd etməliyik ki, iki qardaş ölkələrin – Azərbaycan və Türkiyənin münasibətlərinin yaxınlaşmasına dözməyən məkrli qonşular onlar arasındakı əlaqələrə maneçilik törətməyə cəhd göstərmişlər, hətta onlar arasındakı tarixi münasibətləri belə saxtalaşdırmağa çalışmışlardır. Lakin

¹ Mehmet Saray. Azərbaycan türkləri tarixi. İstanbul, Nesil matbaacılıq və yayıncılıq, 1993, s. 16

² Arı T. Uluslararası ilişkiler ve dış politika. İstanbul: Alfa Yayınları, 1999, s. 81.

Azərbaycan xalqı daima etiraf etməkdədir ki, Türkiyə bütün zamanlarda Azərbaycan xalqının yanında olmuş, onun haqq işini müdafiə etmişdir.

SSRİ yarandığı gündən Azərbaycan və Türkiyə arasında normal münasibətlərin qurulması üçün daim əngəllər törətmişdisə də ikinci dünya müharibəsindən sonra, əsasən də 70-80-ci illərdə bu iki qardaş ölkənin münasibətlərində xeyli dəyişikliklər olmuşdur. 70-ci illərin sonlarından etibarən Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi-ticarət əlaqələri qoyulmuş qadağaların müəyyən qədər yumşaldılması ilə yenidən canlanmağa başlamışdır. Hansı ki, sonrakı illərdə bu əlaqələr daha da genişlənməmişdir ki, bunun da nəticələri müstəqillikdən sonra Azərbaycanın nəinki Türkiyə ilə, eləcə də digər dünya dövlətləri ilə xarici iqtisadi-ticarət əlaqələrinin elmi əsaslar üzərində, beynəlxalq standartlara uyğun təşkil olunması istiqamətində etibarlı baza yaratmışdır.

Sovet dönməində Azərbaycanın Türkiyə ilə qurmuş olduğu əməkdaşlıq işinin digər bir forması mədəni əlaqələr olmuşdur. Belə ki, ruslaşdırma siyasəti yeridən “mərkəz” qardaş və qohum, dili, dini və adət-ənənəsi bir olan xalqların yaxınlaşmasından çəkindiyyə görə mədəni əlaqələrin daha yüksək səviyyədə inkişafına mane olmuşdur. Bu kimi qısqanclığın olmasına baxmayaraq, 60-cı illərdən etibarən SSRİ-nin beynəlxalq əlaqələrinin fəallaşması fonunda Azərbaycanla Türkiyə arasında mədəni əlaqələr başlamış və getdikcə güclənmişdir¹.

Beləliklə, Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının ortaq kimliyini müəyyən edən başlıca amillərdən biri olan mədəni-mənəvi birlik iki xalqın daha da yaxınlaşması üçün əsas vasitələrdən birinə çevrilməyə başlamışdır.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə beynəlxalq iqtisadi və mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin iştirakını şərtləndirən faktorlar”** adlanan ikinci fəsil üç yarım fəsildən ibarətdir. Azərbaycan özünün dövlət müstəqilliyini təmin etdikdən sonra dünyanın aparıcı dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərini qurmaq istiqamətində bütün potensial imkanlarından istifadə etməyə başlamışdır. Belə bir zamanda dünya siyasətində özünəməxsus söz sahibi olan Türkiyə Cümhuriyyəti ilə hərtərəfli və əhəmiyyətli əlaqələr qurulması qardaş olan iki xalqın daha da yaxınlaşması və qovuşması üçün perspektiv şərait yaratmış oldu. Bu münasibətlər dövrünü tədqiqatçılar bir neçə dövrə bölürlər: Belə ki, birinci dövr 1991-ci ilin oktyabr ayının 18-dən, yəni «Müstəqillik haqqında Konstitusiya Aktının parlament tərəfindən qəbul edildiyi gündən 1992-ci ilin may ayına dək (Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hökumətinin qurulmasına kimi); ikinci dövr 1992-ci ilin mayından 1993-cü ilin iyun ayınadək, yəni ümummill

¹ Əhmədov Ə.X. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə (Türkdilli dövlətlərlə əlaqələr. XX əsrin 90-cı illəri). Bakı: Elm-Təhsil, 2009, s. 27.

lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Azərbaycan dövlətinin siyasi hakimiyyətinin başına gəlmə kimi davam etmişdir. Üçüncü dövr – 1993-cü ilin iyun ayından Ümummilli liderin layiqli varisi və davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyevin hakimiyyətinin başına gəlmə kimi olan dövr , dördüncü dövr isə - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin hakimiyyəti dövrüdür.

Mövcud faktiki materiallarda əks olunan faktlara əsaslanaraq müəyyən etmək olur ki, Azərbaycanın Türkiyə ilə müstəqil beynəlxalq əlaqələrinin ikinci dövrü (şərti olaraq belə adlandırılır) münasibətlərin dinamikliyi ilə səciyyələnməkdədir. Bu dövrdə Azərbaycan dövləti özünün xarici siyasətində Türkiyəyə üstünlük verməyə başlamış və məhz bu dövrdə Türkiyə ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət fəaliyyətinin əsas və üstün istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu dövrdə, yəni 1992-ci il 5 avqust tarixində Azərbaycanın Türkiyədə səfirliyi yaradılmışdır¹.

İqtisadi və mədəni sahələrdə əlaqələri daha da genişləndirmək üçün Azərbaycan hökuməti Türkiyədə konsulluq açmaq üçün tədbirlər gördü. Türkiyə ərazisində ilk belə Azərbaycan konsulluğu İstanbul şəhərində açıldı. Belə ki, İstanbulun Türkiyənin ən böyük şəhəri, mədəniyyət və sənaye mərkəzi olması nəzərə alınmışdır. Odur ki, Azərbaycan tərəfi İstanbulda özünün baş konsulluğunu təsis etdi². İki ölkə arasında günü gündən inkişaf edən bu əlaqələrin baş qəhrmanı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev mövcud vəziyyəti 26 iyun 2012 tarixində bu sözlərlə qiymətləndirmişdir: Mən bugün böyük qürur hissi ilə deyə bilərəm ki, Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri ən yüksək zirvədədir. Keçən il biz müstəqilliyimizin bərpasının 20 illik ildönümünü qeyd etmişik. İyirmi ildir ki, Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Bu 20 il ərzində Türkiyə-Azərbaycan əlaqələri həmişə yüksək səviyyədə olmuşdur. Bu əlaqələr getdikcə daha da güclənir, daha da dərinləşir. Bu əlaqələrin təməlində xalqlarımız arasında olan bağlılıqdır, qardaşlıqdır, dostluqdur³.

İkinci fəslinin birinci yarım bölməsi **“İkitərəfli əlaqələrin səciyyəvi cəhətləri”** adlanır və Sovet İttifaqının süqut etməsi onun tərkibinə daxil olan respublikalar kimi Azərbaycanın da milli dövlətçilik maraqlarına da uyğun olan məqsədyönlü xarici siyasət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli tarixi zəmin yaratmış olduğu göstərilir. Hansı ki, Azərbaycan zəngin təbii sərvətlərə və əlverişli geopolitik mövqeyə malik olmaqla dünyanın aparıcı dövlətlərinin maraq dairəsində olmaqdadır. Lakin sadaladığımız bu amilləri reallaşdırmaq, onlardan son dərəcə əhəmiyyətli istifadə etmək, eləcə də

¹ Səmədzadə Z. Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri / İqtisadiyyat və həyat, 1991, № 2, . 3-11.

² «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1991-2013-cü illər.

³ Xalq qəzeti – 2012, 08 iyul

beynəlxalq aləmdə baş verməkdə olan hadisələrin ciddi şəkildə araşdırılması, nəhayət Azərbaycan xalqının və dövlətinin maraqlarına cavab verə biləcək, elmi cəhətdən hərtərəfli əsaslandırılmış və bütün fəaliyyət boyu əhəmiyyətliliyi rəhbər tutan fəaliyyətin həyata keçirilməsini tələb edirdi.

“Gəncə şəhərinin tarixi, iqtisadi və mədəni potensialı, Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi və mədəni əlaqələrində onun iştirak etməsi imkanları” adlanan ikinci fəslinin ikinci yarım bölməsində Gəncə şəhəri haqqında məlumat verilir. Gəncə şəhəri Kiçik Qafqaz dağlarının şimal-şərq ətəyini Kür-Araz ovalığı ilə birləşdirən, münbit torpaqlara və zəngin təbii sərvətlərə malik bir ərazidə yerləşir. Tarixi mənbələr göstərir ki, Gəncə indi olduğu kimi qədim zamanlardan bəri Azərbaycan xalqının siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında mühüm rol oynamışdır.

Gəncənin Azərbaycan tarixindəki rolundan bəhs edən Ümummilli lider Heydər Əliyev 1998-ci il 7 oktyabr tarixində prezident seçkiləri öncəsi seçicilərlə görüş məqsədi ilə bu şəhərdə olarkən öz çıxışını Gəncənin Azərbaycanın və azərbaycanlıların inkişaf tarixindəki mövqeyi haqqında fikirləri ilə başlamışdır. O, demişdir: “Gəncə Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının qədim, zəngin tarixini özündə əks etdirən bir diyardır, gözəl şəhərdir. Biz hamımız – harada yaşamasından asılı olmayaraq hər bir Azərbaycanlı – Gəncə ilə, onun qədim və zəngin tarixi ilə fəxr edirik və Gəncənin tarixinə, Gəncənin Azərbaycan xalqı qarşısında göstərdiyi xidmətlərə görə minnətdarlığımızı bildiririk. Azərbaycanda Gəncənin xüsusi yeri var. Gəncə böyük intellektual və iqtisadi potensiala malikdir”¹.

“Gəncə şəhərinin hərtərəfli inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin və onun layiqli davamçısı İlham Əliyevin xidmətləri” adlanan ikinci fəslin üçüncü yarım bölməsində Ümummilli lider Heydər Əliyevin birinci dönmə respublika rəhbərliyinə gələn vaxtdan fəaliyyətinin sonuna kimi olan zaman ərzində, eləcə də prezident İlham Əliyevin dövründə Gəncə şəhərinin inkişafı sahəsində gördükləri iş öz əksini tapmışdır.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinə rəhbərlik etdiyi dövrün hər ilində Gəncə şəhərində olmuş, onun inkişafı və problemləri ilə yaxından tanış olmuş Heydər Əliyev şəhər rəhbərliyinə Gəncənin iqtisadi inkişafı və əhəlinin sosial problemlərinin həlli istiqamətində yeni göstərişlər vermiş və gələcənin məqsədini belə izah etmişdir: “... Gəncədə mənim məqsədim məhz Gəncənin problemləri ilə daha da yaxından tanış olmaq, şəhərin həyatındakı çətinliklərin aradan qaldırılması üçün mühüm olan tədbiri həyata keçirmək və bu ağır, çətin dövrdə Gəncə şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafı üçün lazımi işlər görməkdən ibarətdir”².

¹ Heydər Əliyev və Gəncə. Bakı: Şərq-Qərb, 1999, 184 s.

² Yenə orada, s. 156, 159

Azərbaycan Respublikasının Prezident İlham Heydər oğlu Əliyev 10 il ərzində Gəncə şəhərinə 14 dəfə səfər etmiş və 14 sərəncam imzalamışdır. Son beş ildə Gəncədə ümumi daxili məhsul 3,4 dəfə artmışdır. Bu da cənab İlham Əliyevin Gəncə şəhərinin inkişafına yönəlmiş siyasətinin real nəticəsi, bariz nümunəsidir.

Ölkə prezident İlham Əliyevin bizim tədqiq etdiyimiz dövrdə Gəncə şəhərinə sonuncu səfəri 21 yanvar 2012-cu il tarixində olmuşdur. Hansı ki, prezident bu səfəri zamanı Heydər Əliyev park Kompleksinin və Heydər Əliyev Mərkəzinin təməldəşinin qoyulması mərasimində iştirak etmişdir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı “**Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə beynəlxalq əlaqələrində Gəncə şəhərinin iştirakının əsas forma və istiqamətləri**” adlanmaqla, üç yarım fəslə bölünmüşdür.

Bu fəsilə Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin iştirakı məsələsi özünün ən xırda detalları ilə öyrənilir. Eləcə də həmin məsələ müxtəlif etibarlı mənbələrdən əldə edilmiş konkret faktlar əsasında tədqiq edilmişdir.

Fəslin giriş hissəsində Azərbaycanın xarici siyasət sahəsində Türkiyəyə önəm verməsinin əsas səbəbləri açıqlanmışdır. Daha sonra qeyd olunur ki, Azərbaycan özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra inkişaf modeli kimi Qərb modelini seçdiyinə görə Türkiyə ilə əlaqələri dərhal təşkil edib inkişafına tələmişdir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, bu prosesdə Azərbaycanı yalnız mərkəzi qurumlar deyil, həm də ayrı-ayrı şəhərlər və onların rəhbərlikləri təmsil etmiş və etməkdədirlər. Belə ki, Azərbaycanın respublika əhəmiyyətli ikinci böyük və mədəniyyət mərkəzi olan Gəncə şəhəri də Türkiyənin iri şəhərləri ilə müxtəlif sahələrdə münasibətlər qurmuş, əlaqələr yaratmışdır.

Fəslin “**Azərbaycan Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrində Gəncənin iştirakı**” adlanan birinci yarım fəslində Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrinin bütün sferalarında Gəncə şəhərinin iştirakı məsələsi araşdırılaraq öyrənilmişdir.

Müstəqillikdən sonrakı illərdə Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrinin əsasını ticarət və xidmət sahəsi tuturdu ki, Türkiyəli iş adamları bu vaxt respublikanın iri şəhərlərini seçmişlər. Bu baxımdan Gəncə şəhəri də türk iş adamlarının fəaliyyət məkanı olmuşdur. Gəncədə fəaliyyətə başlamış türk sərmayəli ilk şirkət isə “Təməl” Azərbaycan-Türkiyə birgə müəssisəsi olmuşdur¹. Bunun ardınca isə “ELKO” adlanan Azərbaycan-Türkiyə birgə müəssisəsi də fəaliyyətə başlamışdır².

¹ AP.MDTA, GF.f. 569, s. 1, 52. v. 109

² AR.MDTA, GF.f. 569, s. 1, iş 34, v.117

Türkiyəli iş adamlarının Gəncə şəhəri iqtisadiyyatına qoyduqları sərmayə qardaş ölkələrin iqtisadiyyatının ümumi bir vəhdət halında çalışması istiqamətində ciddi bir addım olmaqla, həm də müstəqilliyini yenidən elan etmiş bir dövlətin iqtisadi inkişafı üçün çox mühüm hal olmuşdur. Bütün bunlar onu göstərmişdir ki, bu qardaş ölkələr arasında investisiya axınları qarşılıqlı xarakter almış və daha da genişlənmək istiqamətində inkişaf etməkdədir.

Son illər azərbaycanlı iş adamları da, Türkiyə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu ilə maraqlanmışlar. Bu sıradan Gəncə şəhərində fəaliyyət göstərən və istehsal prosesi ilə məşğul olan şirkətlər də fəallıq göstərmişlərdir. Belə ki, 90-cı illərin sonlarından etibarən Gəncə şəhərindən olan iş adamları Türkiyənin Bursa, İzmir, İstanbul, Əskişehir və digər şəhərlərində istehsal və satış xidməti təşkil etməkdədirlər. Belə müəssisələrdən biri də, Gəncə şəhərində yaranıb fəaliyyətə başlamış Fərrux Qənbərovun təşkil etdiyi “Qardaşlıq” istehsal və satış şirkətidir¹.

Qeyd etməliyik ki, müstəqillikdən sonra iki qardaş ölkə arasında dövrüyyə demək olar ki, 10 dəfə artmış və hazırda 2,5 milyard ABŞ dolları təşkil edir². Şübhəsiz ki, bu məbləğin əhəmiyyətli bir hissəsi Gəncə şəhərinin payına düşmüşdür. Ümumiyyətlə, aparılmış tədqiqat işlərindən öyrənmək mümkün olmuşdur ki, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrində Gəncə şəhərinin payı haradasa çox kiçik olduğu halda, tədqiq edilən dövrün sonlarında bu pay əhəmiyyətli şəkildə artmışdır. Və həmin materiallardan belə məlum olmuşdur ki, Gəncə qardaşlaşmış olduğu türk şəhərləri ilə daha sıx ticarət əlaqələrində olmuşdur. Hansı ki, həmin şəhərlər Türkiyənin həm sənaye, həm də kənd təsərrüfatı sahəsində inkişaf etmiş olduğu şəhərlər sırasındadırlar.

Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi fonunda Gəncə şəhərində türk iş adamlarının iştirakı ilə sənaye müəssisələrinin tikintisi şəhər iqtisadiyyatının inkişafı sahəsində mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Belə ki, belə sənaye müəssisələrinin işə düşməsi nəticəsində 2000-ci illərdə şəhərdə ümumi istehsalında onların payına düşən məhsulların ümumi həcmnin – maşınqayırma üzrə 100 faizi, taxıl emalının 45 faizi, ərzaq istehsalının 21 faizi, xidmət sahəsinin isə 27 faizi onların üzərinə düşürdü³.

Təhsil sahəsində əlaqələrin əsas formalarından biri də ali təhsil sahəsində əlaqələndir. Azərbaycanın digər universitetləri kimi Gəncə şəhərində fəaliyyətdə olan universitetlər də Türkiyənin ali təhsil müəssisələri ilə təhsilin bütün istiqamətləri üzrə əməkdaşlığa başlamışdır. İki dövlət

¹ www.info.gov.az

² AR.MDTA, GF. F-569, s. 1, iş 16, v. 281.

³ Gəncə şəhəri İcra Hakimiyyəti “İqtisadiyyat” şöbəsinin cari arxivi, 1991-2013-cü illər üçün sənədlər qovluğu, qov. 19, v. 201.

arasında təhsil əlaqələrinin əsas formalarından biri də Türkiyənin təhsil ocaqlarının Azərbaycanda açılması olmuşdur. Belə təhsil ocaqları, həm dövlət, həm də vəqflərin xətti ilə açılırdı. Tədqiqata cəlb etdiyimiz mövzunun işlənməsi tələbatına uyğun “Çağ Öyrətim İşlətmələri” şirkətinin Gəncə şəhərində açmış olduğu liseyin fəaliyyətinə geniş nəzər salınmışdır. Belə ki, bu şirkət 1993-cü ildə Gəncə şəhərində ali təhsil hazırlıq kursu açmaqla fəaliyyətə başlamışdır. Yəni Gəncə Şəhər İcra Hakimiyyətinin 11 may 1993-cü il tarixli qərarı ilə 27 sayılı orta məktəb ingilis dilli təmayüllü kollec açmaq üçün həmin şirkətə verilmişdir¹. Şirkətin Gəncə şəhərindəki sonrakı fəaliyyəti “Gəncə Azərbaycan-Türkiyə özəl liseyi”nin açılışı ilə daha da genişlənməmişdir².

Üçüncü fəslin **“Azərbaycanın Türkiyə ilə təhsil və elm sahəsindəki əlaqələrində Gəncənin rolu”** adlanan ikinci yarım fəslə Azərbaycanın Türkiyə ilə təhsil və elm sahəsindəki əlaqələrində Gəncənin rolundan bəhs edir. Bir əsrdə ikinci dəfə müstəqilliyini bərpa edə bilən Azərbaycan dövləti iştirakçısı olduğu beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq fəaliyyətinin əsas tərkib hissəsindən olan təhsil əlaqələrinin yaradılaraq daha da inkişaf etdirilməsi üçün ilbəlil öz səylərini artırmış və artırmaqdadır. Nəzərə alsaq ki, təhsil və elm insanların həyat fəaliyyətinin bütün sahələrində həlledici təsir göstərməkdədir. Onda belə qərara gələ bilərik ki, millətlərin və toplumların bir-birlərini yaxından tanıması, bir-birlərinə yaxınlaşması və bir-biri ilə ünsiyyətdə inkişaf etməsi təhsil və elm sahəsində əlaqələrin səviyyəsindən çox asılıdır. Bu mənada Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə qurmuş olduğu təhsil əlaqələri iki qardaş xalqlar arasında bütövləşmənin möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Həç də təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra beynəlxalq fəaliyyətində dayaq nöqtəsi kimi güvəndiyi yeganə güc olan Türkiyə ilə mədəni əlaqələr sahəsində əsas fikri təhsil sahəsində əlaqələrin təşkili və əməkdaşlığın inkişafına yönəlmişdir.

Azərbaycan müstəqilliyinin bərpasından, yəni 18 oktyabr 1991-ci il tarixində müstəqilliyin bərpası haqqında Konstitusiya aktını qəbul etdikdən sonra beynəlxalq əlaqələr yaratmış olduğu ilk dövlət Türkiyə Cümhuriyyəti olduğu kimi, təhsil sahəsində əməkdaşlığa dair ilk müqaviləni də məhz bu qardaş dövlətlə bağlamışdır. Yəni Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin tam müstəqillik şəraitində bağlamış olduğu ilk müqavilə olmuşdur³. Bu müqavilədə iki qardaş ölkənin təhsil sistemi arasında və təhsilin bütün sahələri üzrə əməkdaşlıq, o cümlədən tələbə mübadiləsinin gələcəkdə

¹ AR.MDTA, GF, f. 569, s.1, iş 52, v. 145.

² AR.MDTA, GF, f. 589, s. 1, iş 105, v. 717

³ Yaqublu N. Türkiyənin Azərbaycanlılara müstəqillik mücadiləsində dəstəyi (sovetlər dönəmi: 1920-1991-ci illər). Bakı: Abşeron, 2009, 196 s.

daha da artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu da Azərbaycan Respublikası üçün daha sərfəli hesab oluna bilərdi. Həm də artıq Azərbaycan müstəqillikdən sonra dünya birliyinə inteqrasiya etmək məcburiyyətində idi. Odur ki, respublikaya lazım olacaq yeni təyinatlı mütəxəssislər lazım idi. Türkiyə ilə bu müqavilənin bağlanması həmin kadrların hazırlanmasında kömək ola bilərdi. Bu müqaviləyə əsasən 1992-1993-cü tədris ilində Azərbaycandan Türkiyənin müxtəlif ali məktəblərində təhsil almaq üçün təqribən 100 nəfər tələbə göndərilməsi nəzərdə tutulmuşdursa faktiki olaraq bundan daha çox 1000 nəfərdən çox gənc göndərilmişdir¹. Belə ki, 90-cı illərin ortalarına kimi tələbə mübadiləsi ilə yalnız rəsmi dövlət qurumu olan təhsil nazirliyi deyil, həm də müxtəlif təyinatlı şirkətlər də məşğul olmuşdular. Əlbəttə, burada dövlətin və xalqın mənafeyi deyil, artıq şəxsi maraqlar üstünlük təşkil etmişdir. Odur ki, belə pərakəndə fəaliyyət nəzarətsizliyə və neqativ halların baş verməsinə gətirib çıxarmışdır². Belə ki, Azərbaycanın Təhsil Nazirliyi ilə Türkiyənin Təhsil Nazirliyi arasında 1993-cü il 29 yanvar tarixində «Təhsil sahəsində əməkdaşlıq və onun inkişafına dair» saziş imzalanmışdır³.

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında təhsil sahəsindəki əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində sonrakı illərdə də müvafiq işlər görülmüşdür. 1994-cü ilin fevral ayında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyədə rəsmi səfərdə olduğu zamanda aparılmış danışıqların nəticəsində bağlanmış çoxsaylı müqavilələr içərisində, iki qardaş ölkələr arasında elm və təhsil sahəsində əməkdaşlığa dair 29 maddədən ibarət protokol da imzalanmışdır. Hüquqi sənəd kimi imzalanmış bu protokola əsasən elm və təhsil sahəsində Azərbaycan və Türkiyə dövlətləri arasındakı əməkdaşlığın gələcək inkişafının və həyata keçirilməsinin forma və istiqamətləri konkret olaraq ikitərəfli razılıq əsasında müəyyənləşdirilmişdir. Protokolda qeyd edildiyi kimi qarşılıqlı əməkdaşlığın yeniləşmələrlə təmin edilməsi nəzərdə tutularaq həmin sənədlərin hər beş ildən bir dəyişdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur⁴.

Müstəqillikdən sonrakı illərdə Azərbaycanın Türkiyə ilə bütün sahələrdə münasibətləri yüksələn xətlə inkişaf etmişdir ki, bu münasibətlərin tərkib hissəsi olan təhsil sahəsində əməkdaşlıq işi də məhz bu prosesin dinamikasına müvafiq olaraq inkişaf etmişdir. Belə ki, təhsil üzrə əməkdaşlıq sahəsində xeyli təşkilati işlər də görülmüşdür. Yəni təhsildə tədrisin təşkili və müasir təhsil prosesinin inkişaf istiqamətində görülməli tədbirlərin qarşılıqlı

¹ Mehmet Saray. Türkiye ile türk cumhuriyetleri ve türk toplulukları arasında ilişkiler ve faaliyetler. Ankara: 1993, 316 s.

² Əhmədov Ə.X. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə (türkdilli dövlətlərlə əlaqələr. XX əsrin 90-cı illəri). Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 383 s.

³ «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1991-2013-cü illər.

⁴ «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1991-2013-cü illər.

olaraq əlaqələndirilməsi üçün Azərbaycan-Türkiyə birgə təhsil kolleksiyası yaradılmışdır¹. Hansı ki, bu komissiyanın təşkilində əsas məqsəd isə Azərbaycanın Türkiyə ilə təhsil əlaqələrini düzgün istiqamətə yönəltmək və bu prosesdə qarşıya çıxacaq bütün problemləri aradan qaldırmaq olmuşdur.

Azərbaycanın Türkiyə ilə təhsil sahəsindəki əməkdaşlığını daha da gücləndirmək istiqamətində 1997-ci ildə də xeyli iş görülmüşdür. Belə ki, həmin ilin mart ayında Bakıda səfərdə olan Türkiyə Cümhuriyyətinin Təhsil Naziri Mehmet Sağlam iki dövlət arasında təhsil sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığın yeni perspektivlərini nəzərə alaraq bu sahədə münasibətlərə dair Azərbaycanla yeni sazişlər imzalamışdır. Səfər zamanı Türkiyənin Təhsil Nazirini Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev də qəbul etmiş və iki dövlət arasındakı təhsil əlaqələrinin səviyyəsi, onun problemləri və prioritetləri haqqında söhbətlər aparılmışdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyəti ilə təhsil sahəsində imzalanmış olduğu bütün protokollar və bağlanmış olduğu müqavilələr bu sahədə əməkdaşlığın sonrakı inkişaf istiqamətləri və formalarının müəyyənləşdirilməsi və bu prosesin daha da gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur².

Bağlanmış bu müqavilə öz xarakter və xüsusiyyətinə görə özündən əvvəlki sazişlərdən köklü surətdə fərqlənməklə, məhz həmin razılaşmaların həyata keçirilmə mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi və elmi-texniki əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi istiqamətində böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur³.

Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycanın Türkiyə ilə mövcud olmuş elmi-texniki əməkdaşlıq işinin təhlili göstərirdi ki, beynəlxalq əməkdaşlıq işinin mühüm sahələrindən biri sayılan elmi-texniki sahədə əlaqələr ilk illərdə yox halında olsa da, sonrakı mərhələdə, yəni 2000-ci illərdən sonrakı zamanda tədricən inkişaf edərək genişlənməyə başlamışdır. Bu proses də şübhəsiz ki, iki qohum xalqın daha da yaxınlaşmasına, xalqlar və ölkələr arasında mövcud olan bütün sahələrdəki əməkdaşlığın elmi əsaslar üzərində daha intensiv şəkildə inkişaf etdirilməsinə, hər iki tərəfin mənsub olduğu iqtisadi quruluşun modernləşməsinə, eləcə də inkişaf etmiş dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyasına, cəmiyyətdə demokratik qayda-qanunların tətbiq edilməsinə və digər sahələrə şübhəsiz ki, özünün əhəmiyyətli təsirini

Üçüncü fəslin **“Azərbaycanın Türkiyə ilə mədəni əlaqələrinin genişlənməsində Gəncə şəhərinin xidmətləri”** adlanan üçüncü yarım fəslə

¹ Əhmədov Ə.X. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə (türkdilli dövlətlərlə əlaqələr. XX əsrin 90-cı illəri). Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 383 s.

² Əhmədov Ə.X. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə (türkdilli dövlətlərlə əlaqələr. XX əsrin 90-cı illəri). Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 260 s.

³ Yenə orada s. 289.

mədəniyyətin bütün sahələrində Azərbaycanın Türkiyə ilə əməkdaşlıq işində Gəncə şəhərində yerləşən mədəniyyət müəssisələri və qruplarının iştirakı məsələsi faktiki rəqəmlər əsasında öyrənilmişdir.

Müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycanın Türkiyə ilə mədəni əlaqələrinin yaradılaraq daha da inkişaf etdirilməsində ədəbi əlaqələrin xüsusi xidməti olmuşdur. Bu əlaqələr öz qədimliyi ilə seçildiyinə görə müstəqillik dövründə daha da sürətlənmişdir, bir-birinə integrasiyası güclənmişdir. Belə ki, Gəncə özünün böyük ədibləri ilə dünyaya səs salmış bir şəhərdir. Tədqiq edilən illərə aid sənədlərin təhlil göstərir ki, Azərbaycanın Türkiyə ilə mədəni əlaqələrini genişləndirilərək inkişaf etdirilməsində Gəncənin musiqi və incəsənət kollektivlərinin də rolu böyük olmuşdur. Belə ki, tədqiqat dövründə Gəncədə fəaliyyət göstərən Azərbaycanlı müğənnilər dəfələrlə Türkiyənin müxtəlif şəhərlərinin konsert salonlarında çıxışlar etmiş, Azərbaycan mədəniyyətinin möhtəşəmliyini nümayiş etdirmişlər. Eləcə də Gəncədə fəaliyyət göstərmiş musiqi və rəqs kollektivləri Türkiyənin müxtəlif şəhərlərində həm Azərbaycan, həm də türk sənətinin nümunələrindən ibarət konsertlər vermişlərdir. Məsələn, belə kollektivlərdən biri 50-ci illərdən fəaliyyətdə olan “Sazçı qızlar” ansamblıdır ki, bu musiqi kollektivi tədqiq olunan dövrdə 2 dəfə - 2003-cü ildə İstanbulda, 2006-cı ildə isə Bursa şəhərlərində bir həftəlik konsertlər vermişdir¹. Öz növbəsində Türkiyəli musiqi və incəsənət xadimləri də Azərbaycana, yəni Gəncə şəhərinə gələrək özlərinin musiqi nömrələri ilə insanların qəlbini oxşamışlar. Buna misal olaraq, Türkiyədə ifaçılıq sənətinin imperatoru kimi tanınan İbrahim Tatlısesin 1991-ci ildə, 1997-ci ildə isə Sibel Canın Gəncə şəhərinin konsert salonlarındakı çıxışlarını² göstərmək olar.

Nəhayət qeyd etməliyəm ki, Azərbaycanın Türkiyə ilə mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin iştirakı ümumi münasibətlərin və mədəni təmasların daha da zənginləşməsi üçün əvəzolunmaz bir vasitə olmuş və olmaqda qalır. Yuxarıda göstərilən bütün faktlar da göstərir ki, məhz bu əlaqələrin inkişafı iki qardaş xalqlar arasındakı birliyə və eləcə də ümumtürk birliyinə böyük töhfələr vermiş və verməkdədir.

Üçüncü fəsildə bütün yuxarıda göstərilən məsələlərlə bağlı çoxlu sayda faktik material verilir.

“**Nəticə**” hissəsində dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələrindən irəli gələn ümumiləşdirmələr aparılmış, tədqiqat prosesində əldə olunan nəticələr verilmiş, yeni elmi fikir və təkliflər öz əksini tapmışdır.

¹ “Gəncənin səsi” qəzeti, 28 noyabr, 2003; oktyabr 2006.

² “Gəncənin səsi” qəzeti, 16 iyul, 1991; 21 sentyabr, 1997.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır.

1. Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində və ortaq kultür tarihində Nizami Gencevi// AMEA Gəncə Regional Elmi Mərkəzi. Nizami Gəncəvi 870, Nizamişünaslıq. Elmi əsərlər. Bakı, Elm və təhsil, 2011, səh.13
2. Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələrində Gəncə şəhərinin iştirakı tarixindən (1991-2013-cü illər)//AMEA Tarix İnstitutu. Elmi Əsərlər, cild, 37, Bakı, 2011,səh. 138-143.
3. Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin parlayan ulduzu. Gəncənin inkişafına Türkiyədən baxış // GDU-nun Ümummilli lider Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları, II hissə, Gəncə 2013, səh. 142-146.
4. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin başlaması və inkişafında Heydər Əliyevin rolu// ARTN, Qafqaz Universiteti, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş gənc tədqiqatçıların I beynəlxalq elmi konfransının materialları, Bakı, 2013, səh. 175.
5. Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrində Gəncə şəhərinin yeri// Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika elmi konfransının materialları, I cild, Bakı, 2013, səh. 170-171.
6. Türkiyə ilə Azərbaycan ortaq tarixində soyqırım gerçəkləri//ARTN, Azərbaycanlıların Soyqırımı Arxiv Sənədlərində, I Beynəlxalq Elmi konfransının materialları. Bakı, 2013, səh. 177-181.
7. Türkiyə və Azərbaycan arasında təhsil, mədəniyyət tarixi əlaqələrdə Gəncə Özel Türk Lisesinin yeri// Journal of Qafqaz University,Number 2. Bakı, 2013, P. 200-207.
8. Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələrində Gəncənin iştirakını şərtləndirən potensialı haqqında (1991-2013-cü illər)//Tarix və onun problemləri. Bakı, 2014, səh. 171-177.
9. Азербайджан-Турция: особенности и характерные черты международных связей.Гілея, Науковий Вісник, № 6, Киев, 2014, str. 123-127.
10. “İlham Aliyev's Role in the Development of Relations between Turkey and Azerbaijan”. European Journal of Research on Education, 2014 Special Issue: International Relations ISSN: 2147-6284, p/17-21
11. Azərbaycanın Türkiyə ilə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrində Gəncənin iqtisadi potensialının rolu haqqında (1991-2011-ci illər): // ADPU-nun elmi əsərləri. Humanitar elmlər bölməsi, №3, Bakı, 2014, s. 157-160.

AZERBAIJANI – TURKISH RELATIONS IN THE (1991 - 2013) CITY OF GANJA

SUMMARY

This is on theme history study and source study of the problem is analyzed, the degree of specific the scope of the research is determined, in the “ Introduction ” part of the relevance of historical – chronological, which has been justified. Study of scientific – theoretical and practical value of the notes and dissertation and structure provides information about the aims and objectives of the set, methodological framework, news, aprobaton

The first chapter called is the history of the two brotherly countries – “Azerbaijan and Turkey – a look at the history of relations” of friendship and brotherhood with facts and his character and prospects is determined . This period mainly prefer since the beginning of the TWENTIETH century is the history of relations. As a result of conducted investigation confirmed that indeed there is a strong stable relations between Azerbaijani and Turkish people since ancient times and this tradition continues with the work in this chapter.

Economic and cultural potential indicators of economic and cultural relations of Azerbaijan – Turkey bilateral relations, “economic and cultural relations between the Republic of Turkey and the Republic of Azerbaijan are the factors contributing part of the city of Ganja international ” chapter called here, with characteristic features of Ganja and its oppotunities to participate in investigated and clarified. As well as the national leader of the Azerbaijani people HaydarAliyev and his successor Ilham Aliyev’s services and the actual material is identified based on specific issues in the comprehensive development of the city of Ganja in this chapter.

The third chapter of the “Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey in Ganja with is called with the participation of international relations of the main forms and directions”. In the economic sphere, in the field of educations and cultural relations in the development of specific facts and figures, and this process is carries out on the basis of the analysis of the nature and characteristics are identified and studied clarify the issue and actually established and Ganja city of Azerbaijan with Turkey in this chapter.

The “results” of generalization, new scientific ideas and proposals reflected in part the goals and objectives arising from dissertation

МЕСТО ГОРОДА ГЯНДЖИ В АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЯХ

(1991-2013 гг)

РЕЗЮМЕ

В части «Введения» диссертации обосновали актуальности темы, определены исторически-хронологические рамки исследования и степени изучения темы, источниковедения проблема и анализ историография темы. Отмечены цели и задачи, методологические вазы, новизны, научные и практические значения исследования, а также даются сведения об апробации и о структуре диссертации.

Первая глава – «Названная взгляд на история связей Азербайджана с Турцией», где доказано достоверными историческими фактами связи двух братских народов и определено их характера и перспективы.

Особенно всесторонне освещено исторические связи двух народов с начала XX века. В этой главе подтверждено в результате проведенного исследования, что существующее связи между народами Азербайджана и Турции имеют древние корни и базирована на крепкие основы и это продолжается и ныне.

Вторая глава – которая называется «Факторы характеризующие участия города Гянджи в международными культурным и экономическими связями Азербайджанской Республики с Турецкой республикой» где исследовано и конкретизировано культурные и экономические потенциалы города Гянджи определяющие его участие в Азербайджано-турецких культурно-экономических связях. А также в этой главе исследовано и определено на основе конкретных материалов роли и деятельности общенародного лидера Азербайджанского народа Гейдара Алиева в всестороннем развитии города Гянджи в последнее время.

Третья глава названы формы и направления участия города Гянджи в международных связях Азербайджанской Республики с Турецкой Республикой. В этой главе исследовано и анализируется участие города Гянджи в связях Азербайджана с Турцией в области экономики, образования, науки и культуры на основе конкретных фактов и чисел определены характеры и своеобразие этого процесса.

В части «Заключение» отражено и обобществлено научные новизны и предложения определенное целями и задачами поставленное перед диссертационной работы.

Formatı: 60x90 $\frac{1}{16}$. F.ç.v. 1,75.
Tiraj 100 nüsxə.

Turxan Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ им. А.А.БАКИХАНОВА

На правилах рукописи

СЕРХАТ САМИ ОГЛЫ АКТАШ

**МЕСТО ГОРОДА ГЯНДЖИ В АЗЕРБАЙДЖАНО-
ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЯХ (1991-2013 гг)**

Специальность: 5502.01 – «Всеобщая история»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**Диссертация на соискание ученой степени
доктора философии по истории**

БАКУ - 2015